

Зоја Карановић

Филозофски факултет, Нови Сад
zojanko@eunet.rs

Узори, Маро, равнине – поезија, магија, обред

Апстракт: Лирска народна песма, која се гради на архаичним представама света, често своја исходишта заснива на обреду и магији. Међу стиховима који "пресликавају" и "коментаришу" веровања у одговарајућу моћ биља важно место припада једној Вуковој песми, у којој се говори о томе како драги, имајући на уму поменута својства флоре и магију као средство за придобијање љубави, настоји да излечи своју вољену од љубавних јада, затим да је наведе да заволи њега и, на крају, да му дође да се с њим љуби. Ову песму такође је забележио, а затим и публикувао у варијантном облику, С. Н. Давидовић, након њега штампао је Лука Грђић-Бјелокосић као сватовску, а штампана је и у Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена. Песма о којој је реч, у своја четири варијантна облика који су предмет анализа, пример је и транспоновања магије у поезију. И док се у њеним површинским слојевима препознају вербални трагови магије, акционални настављају да постоје скривено све док песма траје, што су и њене анализе показале.

Кључне речи: традиционална култура Срба, биље, лирска народна песма, магија, обред

Збирка лирских народних песама Вука Стефановића Караџића¹ обилује стиховима који указују на различите функције и значења биља и растиња у традиционалној култури Срба² и других јужнословенских народа и заједница обухваћених њоме, упућујући на важност фитонимског кода у датом културном окружењу Међу песмама које "коментаришу" веровања у магијску моћ биља налази се једна у којој драги, имајући на уму поменута својства флоре, али и магију као средство за придобијање љубави уопште³,

¹ Овде се мисли на књиге лирских народних песама тзв. другог Бечког издања (СНП I), Државног издања (СНП V) и збирку песама коју су из Вукових рукописа приредили и објавили Владан Недић и Живомир Младеновић (СНПр I).

² О биљу и његовим функцијама у народним песмама: Софрић 1990; Чајкановић 4, 1994; Карановић 1996, 691-698; Карановић 2004, 69-76; Карановић 2009, 19-48.

³ Под магијом се иначе подразумева: "покушај да се употреби извесна моћ, помоћу поступака за које се верује да имају непосредан и аутоматски утицај на

настоји да излечи своју вољену од љубавних јада, затим да је наведе да заволи њега и, на крају, да му дође, да се с њим љуби. Песма у целини гласи овако: Узори, Маро, равнине, / Те посиј своје јадове: / Ако ти никне жут невен, / Увени, душо за мноме; / Ако ти никне босиљак, / Дођи ми боса по ноћи; / Ако ти никне љубица, / Љубићемо се довече.⁴ (СНП I: бр. 644). И већ уводни стихови, у којима се јунак обраћа вољеној, грађени су на прастарој формули, обликованој на реченичној структури чију основу чине императив⁵ и вокатив.⁶

Овакве формуле иначе су се често користиле у магијским поступцима, односно у басми⁷, којом су се исцелитељи обраћали демону болести настојећи да овладају њиме, тражећи да остави оболелог⁸, или су од више силе покушавали да добију помоћ за ослобађање од различитих демона и њима изазваних зала.⁹

Аналогна формула користила се и у љубавној магији¹⁰, као и у песми у којој се јунак обраћа драгој стихом: *Узори, Маро, равнине*, и на овај начин се с њом доводи у интерактивни однос који ће се у жељи и намери

човека, на природу и на божанство" (Kevendiš 1979, 17). Љубавном магијом уз помоћ те силе настоји се изазвати жељена промена, да се за себе веже девојка/момак (Раденковић 1984, 98), што је у песми случај.

⁴ Песма се у Вуковој збирци налази у групи *љубавне и друге различне женске нјесме* и први пут је објављена у НСП I, бр. 644, види: СНП I, 726.

⁵ У основи магијског подстицаја налази се овладавање и заповедање (Kevendiš 1979, 17), а у љубавној магији често се користи и дозивање (Раденковић 1984, 101), чему у потпуности одговара вокативска форма којом се служи јунак песме.

⁶ Поредак вокатива и императива у реченици иначе може мењати. Дата структура је бајаличка и, како сматра Р. Јакобсон, прастара (Jakobson 1966, 292).

⁷ Овако се у басми обраћа болести, или вишој сили, у облику: жеље, молбе, претње, наредбе (Раденковић 1996, 74). Овом приликом прегледано је преко шесто басми које је публиковао Љ. Раденковић (Раденковић 1982: бр. 54, 59, 79, 86, 112, 122, 129, 142, 173, 202, 205, 207, 212, 213, 215, 222, 229, 231, 235, 236, 240, 247, 258, 264, 266, 269, 270, 281, 290, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 317-319, 324, 333, 341, 342, 346, 348, 351, 355, 358, 359, 361, 363, 366, 368, 370, 371-373, 377, 378, 381, 387, 389, 492, 395, 396, 398, 414-416, 418, 419, 421-425, 428, 429, 433, 434, 438, 441, 442, 443, 450, 452, 453, 465, 467, 468, 470, 482, 486, 488, 492, 493, 502, 504, 519, 522, 523, 525 532, 534, 535, 537, 539, 546, 547, 563, 571, 572, 580, 582-588, 593, 595, 597, 599-609, 613, 616, 618, 620, 622, 623, 624, 626-630).

⁸ За илустрацију се наводе примери: *Беште уроци низ потоци* (према Раденковић 1996, 28-29), *Издате, брате, / Туј ти место није, / Иди у гору зелену* (према Раденковић 1996, 26), *Усту, биче, окамениче* (Раденковић 1982, бр. 215)

⁹ Илустративни примери: *Златни куме, светиљ Јоване, / Нека ми с главе мука отпане* (Раденковић 1982, бр. 312).

¹⁰ На пример: *О уторче, по Богу јуначе, / Дођи ми на сан / И кажи ми мог суђеног* (према Раденковић 1996, 174)

одржавати до краја, што и јесте основна интенција пошиљаоца магијског текста.¹¹

Инцијалним исказом, дакле, открива се природа наратора као потенцијалног излечитеља, манипулатора и посредника између драге и земље¹², а у наставку и znalца будућности¹³, као и мајстора у чаролијама и речима, односно у поезији и песми.¹⁴

Он, попут бајалице, у исказу артикулисаним у императивно-вокативној форми, учи¹⁵ своју вољену како да се ослободи јада, саветује јој да их *по-сеје*, односно преда земљи што је иначе, сматрало се, делотворна магијска радња за задобијање љубави¹⁶, а затим јој каже да сачека, да види шта ће се десити. При томе, наравно, не треба занемарити чињеницу да је за делотворност радњи о којима је реч неопходно не само знање, већ је остварење условљено међусобном сарадњом мушке и женске стране, што љубави и даје моћ, али условност утиче и на незавршност приче и отвара је за "допевавање", што је за песме овог типа иначе карактеристично.

Уводним стиховима упућује се, дакле, на потребу остваривања везе са земљом која је, према прастарим веровањима, сматрана прародитељком, извором живота и свеколике плодности.¹⁷ А такође се веровало и да земља може у себе да прими болест и страву (страх)¹⁸, што је исказано и

¹¹ О оваквом виду комуникације: Jakobson 1966, 292.

¹² Магија настоји да овлада натприродним утицајима и да произведе жељено. "У магији, ако се поступа по одговарајућим правилима, резултат ће се постићи: ако не, онда то значи да се нису поштовала прописана правила" (Kevendiš 1979, 17-18).

¹³ Веровало се да магови и чаробњаци знају будућност (Kevendiš 1979, 35-36). Магијско знање ове врсте међу Словенима је прастаро и према писаним споменицима може се пратити од шестог века (према СД I 1995, 482). У српској и јужнословенским традицијама ово знање најчешће је припадало женама, али су постојали и мушкарци који су се њиме бавили (Раденковић 1996, 16), па се може сматрати да песма у овом детаљу представља рефлекс уобичајене магијске праксе.

¹⁴ Свим овим знањима шаманске природе, у науци се сматра да располажу врачевци (Kevendiš 1979, 19-20). Најпознатији чаробњак-песник у историји цивилизације вероватно је био Орфеј. Види Kevendiš 1979, 35.

¹⁵ Знања којима наратор располаже остала су за границама песме, али се подразумевају.

¹⁶ Сејање је уобичајена радња у љубавним врачањима и бајањима. Девојка је, тако, уочи Божића/Ђурђевдана сејала семе проса или лана, изговарајући молбу да јој дође суђени (Раденковић 1984, 101).

¹⁷ О томе је много писано (Иванов и Топоров 1965, 10-102; МНМ I 1987, 466-476; Ђаповић 1995).

¹⁸ О земљи као медијатору и неутрализатору: Ђаповић 1995, 235-243. Овде би такође требало имати на уму представу земље као мајке и прародитељке (Иванов и Топоров 1965, 101-102), којој се јунак индиректно обраћа за помоћ. Земља је, иначе, преко представе о Громовнику који је оплођује везана за култ

басмама¹⁹, па није необично што и јунак од ње очекује да буде неутрализатор бола вољене особе, односно настоји да магијским путем за драгу обезбеди ослобађање од љубавне болести или да је трансформише у стваралачко начело.

Да је у формулу инкорпорирано веровање о моћи земље да апсорбује негативну енергију потврђују и некада распрострањене ритуалне радње исповедања земљи (Иванов и Топоров 1965, 102). Тад се копала рупа, над њу се нагињало и говорило: *Исповедам ти се, црна земљо и зелена траво* (Ђаповић 1995, 241), и на тај начин себи олакшавало, као што је то учинио и јунак приче о цару Тројану с козјим ушима²⁰, чији је поступак по свему аналоган потенцијалном деловању јунакиње песме. Само што се у овом случају говори о настојању да се љубавни *јади* претворе у позитивна осећања, која ће повезати заљубљене, док јунак приче своју тајну поверава земљи желећи да је сакрије, чиме се његова активност завршава.

Колико је земља по старим веровањима јак неутрализатор и може на себе да прими болест потврђују и радње убадања предмета у њу, приликом бајања од *пробада*, или код истеривања *страве* (Момировић 1936, 67). Бајалица такође с истом намером манипулише земљом, док баје *од мицине*, дотичући болно место брусом, а затим га стављајући у њу (Милићевић 1894, 265). Исто тако, код бајања *од падавице*, убадао се у земљу глогов колац и том приликом бројало се од један до осамдесет, да се болест отера и не врати осамдесет година (Милићевић 1894, 291). Колац се стављао у земљу и ако би се појавила каква епидемија, тад се говорило: *До коца дошла (болести), а колац не преишла, нити мојој кући доспела* (Милићевић 1894, 309). Стога се на песму може гледати као на својеврсну бајаличку формулу, која је могла бити праћена описаном радњом, или је она само по аналогним начелима грађена.

На везу магије, земље и жене такође упућује чињеница да су се девојке у љубавним бајањима обраћале земљи речима: *Црна земљице, по Богу мајчице* (према Раденковић 1982, бр. 572, бр. 583 и 1996, 112), настојећи да је умилостиве како би им помогла да дођу до вољеног, што указује на мотивисаност потребе за својеврсном комуникацијом с њом у песми.

плодности и жену (Иванов и Топоров 1965, 10-102; МНМ I 1987, 466-476; Ђаповић 1995), па сходно томе и за бајања и љубавну магију (Раденковић 1984, 93). А како сматра Љ. Раденковић "целокупна магија окренута [је] хтонском свету" (Раденковић 1984, 93).

¹⁹ Као: *С приштеви с розглаву, / Ти иди у земљу*, или: *Страва у земљу* (према Раденковић 1996, 112).

²⁰ Види монографију М. Бошковић-Стули (Bošković-Stulli 1967). Обичај исповедања земљи, према сведочанствима из 14. века, био је познат код новгородских јеретика, стригољника. А у српској традицији жену коју би ухватили у врачању терали су да се исповеди земљи (према СМ 2001, 198).

Другим речима, у оном што драги каже "рачуна" се на апсорбујућу и неутрализујућу снагу земље, али се очекује и да она (као у причи о царевим козјим ушима), "узврати" ницањем одређених биљака/биљке уз помоћ којих ће се жељено остварити.

У потврду претпоставци у веровање о магијској спрези жене, земље и вегетације, на чију се делотворност у тројству "рачуна" и о чему драги поседује потребна знања, говори и чињеница да се у песми помињу три биљке, што је аналогно уобичајеној пракси бајања са три траве (Туцаков и Кнежевић 1960, 84).²¹ А како број три у традиционалној култури означава множину и мноштво, и магијски је број највишег реда, то су и бајања по правилу извођена три пута²², у песми се по аналогiji с бајањем наговештавају и три могућности за ницање три врсте за дату прилику изабраног биља.²³

Драгог и девојку преко земље ће сјединити (како то јунак песме очекује) невен, босиљак и/или љубица, три цвета која би из ње могла изникнути.²⁴ При томе су могућности које се дају условне (исказано везником: *ако*), што је аналогно и условностима у љубавној магији.²⁵ Дакле ту се, као и у магијској формули, коју јунак свакако има на уму, очекује сарадња с вишом силом која би на радњу требало да утиче и усмерава је, наравно под условом да и девојка сарађује, како јој се то и налаже.

Невен, жутел, прстенчац, огњац (*Calendula officinalis*), који најављује магијско запоседање љубавним осећањем, стиховима: *Ако ти никне жут невен, / Увени, душо за мноме*, који се наслањају на обредно-магијску праксу брања биља у Боки о Ивандану, кад се говорило: *А невена, да му (или да јој) срце вене* (Врчевић 1888, 43), биљка је чије је лековито, лустративно и магијско дејство вековима коришћено (Софрић 1990, 168-169; Чајкановић 4, 1994, 154)²⁶ – у везу са женом и браком доводи се и

²¹ У ивањским источнословенским песмама три вештице (које су иначе биле повезане с брањем лековитог биља) могу такође бити повезане с три врсте биља: О Иване, Ивашеньку, / Не переходь дороженьку... / Зроблю я тобі у трех зельях / Ой як убьешь, поховай мяне! / (према Иванов и Топоров 1974, 235).

²² То илуструје бајалички текст: *Ја трипут рекох, тебе одмакох, / Ја опет дођох, тебе не нађох* (Раденковић 1996, 1, 334).

²³ Бројање је, иначе, често коришћено у љубавној магији (Раденковић 1984, 95).

²⁴ Ово одговара честом коришћењу биља у љубавној магији (Иванов и Топоров 1975, 234-235; СД I, 485; СД II, 156; Раденковић 1984, 95, 110-111).

²⁵ На пример: *Ако перце везано златним шиком израсте до ујутру веће, онда се верује да ће се срећно и богато удати; ако буде веће оно везано обичним концем, удаће се за сиротињу* (према: Раденковић 1984, 122). Види још примера: Мијушковић, према Раденковић 1984, 123-130.

²⁶ У традиционалној култури умива се њиме очи Ђурђевдана (Чајкановић 4, 1994, 154). Невеста доноси своје мужу у кити цвећа невена, да би венуо за њом (према Чајкановић 4, 1994, 154).

због свог благотворног деловања на уређивање менструалног циклуса.²⁷ Магијска делотворност невена у песми може се објаснити и асоцијативном везом његовог назива²⁸ и особином сваке биљке да вене, те девојчиног стања, копњења, вењења (слабљења организма због љубавног бола).

И босиљак, фаслићен, маслићан (*Ocimum basilicum*), друга биљка из песме, одавно се користио у медицини, у лустративне и апотропејске сврхе, у обредној пракси и приликом бајања (Софрић 1990, 29-32; Чајкановић 4, 1994, 36-43; СМ 2001, 133), о Ивандану се такође брао кад се говорило: *Босиока да м' не смеће с ока* (Врчевић 1888, 43), а и бајалице док су лечиле у руци понекад држале босиљак (СД I 1995, 133), одакле свакако потиче и "употреба" ове биљке у песми. У љубавној и у брачној магији је обилато коришћен²⁹ јер се сматрало да његов мирис изазива љубав (Софрић 1990, 32). Дакле по аналогији са својством биљке, босиљак би, како драги и каже, требало да изазове љубав и љубавно лудило, што је исказано стиховима: *Ако ти никне босиљак, / Дођи ми боса по ноћи, које је магија, сматрало се, производила.*³⁰ Босиљак, наравно, "слути" и на брак, што је у контексту интерпретације ове песме и њених варијантних облика посебно важно поменути.

Трећа биљка љубица, љубичица, фиолица, мелекуша, виола, виолица (*Viola odorata*), употребљавана је такође у традиционалној медицини и у њену се љубавну моћ и магијску брачну делотворност од давнина веровало (Чајкановић 1994, 146). Она ће спојити драгог и Мару пољупцем, еротским додиром који је такође саставни део резултата љубавне магије.³¹

²⁷ http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD_%D0%B1%D0%B8%D1%99%D0%BA%D0%B0%29; с припадајућом литературом.

²⁸ Веровање у везу између имена, означених ствари и бића једна је од претпоставки магијско-митске свести (Kasirer 1972, 4). Језик и магија речи изузетно су јако средство моћи (Kevendiš 1979, 22-23). То данас показује употреба и злоупотреба техничких средстава масовних комуникација, која потврђују непроменљивост људске природе.

²⁹ Тако су тканице којима је свекрва опасивала младу биле окићене босиљком (СЕЗ, 19, 1913, 166, према Чајкановић 4, 1994, 37). Девојке су врачале њиме о удаји, носиле га под пазухом да би их момци волели. Невеста је прогледавала младожењу кроз венац од босиљка и подмешивала је њиме хлеб који би јој муж јео, да би је волео (СД I 1995, 133). Везаност босиљка за свадбу евидентна је у стиховима сватовских песма, као: *Сад се Смиља сватовима нада / Ваздан данас улицу чистила, / По улици сенице правила / По сеница босиљак сејала / На Јовину срећу наменила / Ако буде добре среће Јова / Босиљак ће још с вечера нићи / У поноћи до два пера бити / А у зору сватове китити* (Даница, према Карановић 1990, бр. 16). Стављали су га у невестину одећу (СД I, 131-133).

³⁰ Између осталог магијским путем се изазивало лудило (Kevendiš 1979, 51).

³¹ Циљ магије је и да потпомогне плодност (Kevendiš 1979, 21).

Довођење у међусобни семантички и синтаксички паралелизам невена, босилка и љубице условљено је, дакле, чињеницом да су поменуте биљке лековите, да се од давнина примењују у исцелитељској пракси, те да су се употребљавале у лустративне и апотропејске сврхе, као и да су коришћене у магијске сврхе.³² То су биљке "шифре моћи" и јунак песме, наравно, у то има увида.³³

Изоморфност семантике и функције биљака, односно њихових кодова у култури и, сходно томе, у песми "продубљена" је, даље, етимолошком фигуром, односно низом етимолошких паралелизама, који њихову спрегу интензивирају. Па иако асоцијативна веза, заснована на сличном звучању речи различитог значења³⁴, може изгледати као случајна аналогија, она то у магији³⁵ и поезији никада није.³⁶ Другим речима, у функцији "магијског помагача" нашле су се биљке које се и звуком својих назива повезују с манифестацијама и поступцима везаним за љубав: невен – увени, босилак – дођи ми боса, љубица – љубићемо се.

Али како неки од набројаних поступака нису социјално кодирани позитивно, да би то постали неопходно је увести породицу која их регулише и одобрава, односно песму довести у везу с браком, као што је то у другој варијанти³⁷ чија се структура и садржина граде на истоветној уводној формули и аналогној фитонимској магији, али у којој лик саветника постаје девојка³⁸, у стиховима: Узори драги равнине, /Те посиј своје јадове.

Постоји, дакле, могућност коришћења исте формуле у контексту различитих полних перспектива, чиме се омогућава равнотежа делања међу

---

³² Које је је у народној песничкој традицији продуктивно и користи се као средство за повезивање по сличности. Јакобсон овкакв вид организације песничког текста проналази у усменој и, касније, писаној књижевности. О паралелизму као прастаром начину песничког изражавања и начелу на којем поезија постоји види: Jakobson 1966, 310-314.

³³ "Имена моћи" употребљавана су у магијској пракси и бајалице су их користиле као својеврсне изворе енергије (Kevendiš 1979, 24).

³⁴ Веровање у моћ речи једно је од основних магијских начела (Kevendiš 1979, 46, 49).

³⁵ Обилато се користи у басми (Раденковић 1982, 341, 342).

³⁶ "Релевантност спрега звук – значење проста је последица надограђивања сличности на близину. Гласовни симболизам је неоспорно објективна релација, заснована на појавној повезаности различитих чулних путева, а посебно визуелног и аудитивног доживљаја" (Jakobson 1966, 316).

³⁷ С. Н. Давидовић, *Српске народне пјесме из Босне*, по казивању своје жене, Панчево 1884.

³⁸ Љубавна магија иначе је превасходно и припадала женама (Раденковић 1984, 93), па се претпоставља да у овом сегменту песма чува архаичније представе од своје анализираних "близнакиње".

мушком и женском страном, која је, иначе, свеколики услов за остварење љубави, што истовремено релативизује претпоставку о апсолутној пасивности жене у патријархалној култури и отвара могућност њене активизације. Али, истовремено, пружа могућност певачима и преносиоцима да креативно интервенишу у постојећи облик и садржину.

У овој песми, пак, сходно броју ликова који се у њој јављају, постоји шест различитих биљака, што такође одговара и броју који је омиљен у бајаличкој пракси³⁹: Ако ти никне босиок, / Боса ћу, драги, за тобом; / Ако ти никне албабер, / Ишти ме, драги, од бабе; Ако ти никне каранфил, / Ишти ме, драги, од мајке; / Ако ти никне милодув, / Ишти ме, драги, од брата; /Ако ти никне ружица, /Ишти ме, драги од секе, / Ако ти никне не-вене, / Не вени драги ти за мном. (Давидовић 1884, бр. 49, 40-41)

Али тај број истовремено отвара могућност да се поред драгог и драге у радњу уведу и чланови њене породице, родитељи и брат и сестра, тако да се једино на почетку и на крају песме биљке везују за двоје младих, док се у њеној унутрашњој структури ређају чланови породице (и то по правилима која владају у патријархалној заједници), који су практично одлучивали о животу појединаца, што их и доводи у међусобни паралелизам, као и у везу с одговарајућим врстама флоре: *ако ти никне/ишти ме*.

Међу биљкама у овој песми прва у низу, босиљак, асоцира радњу аналогну анализираној варијанти, односно говори о интензитету осећања и, сходно томе, будућем понашању, потврђујући и своју магијску и песничко-сликовну формулативност у чијој је основи етимолошка фигура звучача, с тим што овде "учитељица магије" постаје активан чинилац: *Ако ти никне босиок, / Боса ћу, драги, за тобом*. И на овај начин се демонстрира њена доминација.

Нижу се стихови у којима се ређају: албабер, каранфил, милодув и ружица који се, затим, доводе у везу с браком, чиме се тежиште заплета премешта с љубавног односа на породичне везе,⁴⁰ што отвара могућност промене позиције песме у жанровском систему, тако да се на њу може гледати као на породичну, или као на сватовску песму.

³⁹ Као што девојка/момак саде своје *јадове* да би их примила земља и да би их се ослободили, очекујући да израсте биље, у љубавној магији такође се користи биље (Раденковић 1984, 97). У басмама се користи биље за истеривање болести (конопља и лан) којима се *растурају прободи* (Раденковић 1982, бр. 331 и 339). Исто тако: *Којим путем си дошла, / Оним путем се врати, / Јер је дошла бака бајалица, / Која ће те травом пребацит* (Раденковић 1982, бр. 343).

⁴⁰ У Србији се на аналоган начин гатало о браку, тако што је момак узимао у руку биљку говорећи: *Зановети, зановети, немој ме занети, већ ми кажи коју ћу узети* (СЕЗ 1939, 24, 95).

Албабер, ђурђевак, ђурђица, ђурђевац, шмарница, бокарић (*Convallaria majalis*), који се иначе користи у званичној и народној медицини (Софић 1990, 96-97; Чајкановић 1994, 83; <http://sr.wikipedia.org/sr/%>), етимолошком фигуром звучања, као и у претходном стиху, повезан је с оцем, *бабом*. Док се другом биљком, карамфилом, каравиље, гарофан, катмер (*Dianthus caryophyllus*), која се повезује с мајком, напушта асоцијативна веза по звучању и у фокус улазе лековита својства биљке и веровања у њено магијско деловање на жену⁴¹, чиме се мајка и кћерка спрежу по атрибуцијама припадности полу, а очекивана динамика ритма узурпира, што доводи до успоравања радње, тако да се смисао песме до самог краја фокусира на неизвесност процеса иницијације у којем се оба учесника у радњи налазе, пошто још увек постоји низ услова које је неопходно испунити да би се све завршило како треба.⁴²

Милодув, селен (*Levisticum officinale*)⁴³, такође је биљка љубави и користи се у магијским поступцима за љубав, брак и децу (Чајкановић 1994, 183-184), па те односе у песми имплицитно и афирмише магијско-етимолошки код: *милодува да се милоујемо*, који лежи у асоцијативној структури ове биљке, дакле, потенцира везу љубавника и супружника. Породичне односе, пак, интензивира експлицитна веза брат – драги: *Ако ти никне милодув,/ Ишти ме драги од брата*. На овај начин се спрезање чланова две породице, који припадају истој генерацији (драги и девојка; брат и драги) успешно одвија, што је неопходан услов за остварење брачне везе, наравно уз неопходно иницијацијско успоравање које је и овде маркирано одсуством етимолошке фигуре звучања.

И ружа, роза, рожа, ђул (*Rossa*), у веровањима је цвет љубави и користи се у љубавним гатањима (Чајкановић 1994, 4, 179), тако да већ сам њен помен девојку доводи у везу с драгим. Ружа се повезује и са женским одрастањем, што је евидентно у врачањима, да менструација буде уредна,

---

⁴¹ Каранфил се користио као апотропајон, у магији се повезује са свадбом, рођењем (Чајкановић 1994 4, 110-111).

⁴² Ако је реч о свадби, или припреми за брак, онда је реч и о иницијацији. О иницијацији: ван Генеп 2005.

⁴³ У литератури се понекад прави разлика између селена (*Levisticum officinale*) и милодуха (*Hyssopus officinalis*), који је био познат још у библијско доба. Грци и Хебреји сматрали су милодух светом биљком, Римљани су га користили у медицини и кулинарству, а њиме су кадили и храмове. (<http://zacini.wordpress.com/2010/10/16/biljka-miloduh>). Забележена је љубавна басма у којој се по свом деловању истиче селен: [...] *Ој, селине, бел пелине/ Сви те зову «бел пелине»/ Ја те зовем омајниче/ Да омајеш, да обрнеш/ И све момке да наврнеш./ Селин, да одсели/ Купина да откупи/ А вратика да одврне/ Од свака зла, од свака напрата* (Раденковић 1982, бр. 585).

као и у причи о томе како је бела ружа постала црвена⁴⁴, па се овим веровањима у поменути спрегу доводи и млађа сестра/сека, што је и изречено завршним стихом, у којем се појављују чланови породице.

На крају следе стихови: Ако ти никне невен, / Не вени драги ти за мном, / чиме се све што је речено у вези са породицом изнова доводи у питање, пошто су у колизији не само хомонимски набоји речи (*невен, не вени*) који сигнификују два различита решења, и повољан и неповољан исход по љубав и брак. А двојност завршнице потврђује и лакоћа ритма етимолошке фигуре звучача, у контрасту, опет: *не вени, вени*, чиме се имплицира комплексност иницијацијских мена које би јединка у периоду одрастања требало да савлада.

У трећој варијанти песме, која садржи аналогне мотиве и биљке, и у целини гласи овако: Узори, драги, равнине, равнине, / Па посиј своје јадове. / Ако ти никне албабер, / Ишти ме, драги, у бабе; / Ако ти никне ал-катмер, / Ишти ме, драги, у мајке; / Ако ти никне мавлета, Ишти ме драги у брата; / Ако ти никне жут невен, / Не вехни, драги, твоја сам; / Ако ти никне босијок, / Ето ме босе за тобом! / (Грђић Бјелокосић 1896, према изд. 1985: бр. 4, стр. 60)⁴⁵ нешто је извеснији повољан исход магије, него у претходним.

У овој песми албабер и ал-катмер су у асоцијативној вези с бабом и мајком, и уједно се својим префикцијама доводе у међусобну везу по звучности, истовремено имплицирајући потребу усклађивања ставова родитеља, како би до брака уопште могло да дође. С братом драгог повезује се мавл(лв)ета, матичњак, арбароза, лимунада, мастечина, матрик, маца (*Melissa officinalis*), чиме се још једна биљка лековитог дејства, која се користила и у традиционалној медицини (<http://sr.wikipedia.org/sr/>), иако јој веза с магијском праксом није запамћена, уводи у њен контекст.⁴⁶ Изузет-

⁴⁴ *Ружо румена, дај ти мени твоје црвенило, ево ти моје белило* (ZNŽO, 7, 1902, 187). Један од назива за менструацију у српском језику јесте и *ружа*. У контексту спреге биолошке зрелости девојке и руже вероватно је настала и прича о томе како је бела ружа постала црвена кад се девојка убола на њен трн, на Ивандан/Ђурђевдан (СМР 1998, 383). Убод ружиним трном аналоган је убоду трном/вретеном/иглом успаване лепотице (Трноружица) Зато се девојка спремна за удају и метафоризује цветом руже, чије је обележје руменило које је у овом контексту евидентан знак у стиховима: *Девојчице, ружичице, / Ружо румена* (СНП I, бр. 590), или у лазаричкој песми девојци: *Ој, црвена шипковино, / Што си рано подранила* (Јоцић 1979, бр. 42). О значењима руже у традиционалној култури и поезији види и: Карановић 2008, 19-48.

⁴⁵ На ову изузетно важну варијанту песме пажњу ми је скренула Татјана Вујовић на чему јој захваљујем.

⁴⁶ Ова песма, међутим, сестру не помиње, и њено одсуство повезано је с умањивањем значаја млађег женског неудареног члана у патријархалној породици.

ност помена ове биљке у песми истовремено имплицира братову посебност, док је сестра као најмање важан фактор одлучивања изостављена.

Аналоган процес спрезања препознаје се у четвртој варијанти песме, у којој се, као главни учесници у одлучивању о судбини кћери, помињу само отац и мајка, и уз њих, такође, албабер и алкатмер (Rubić i fra Nuić 1899). Завршница песме, међутим, уводи нову биљку шебој (*Erysimum cheir*) и с њом у вези другачију етимолошко-звучну и магијску асоцијацију: Ако ти никну шембоји, / Шенућу, драги, за тобом.

Шебој је, за разлику од претходних, гајена биљка. Вероватно је у српску културу ушао с Турцима, у процесу њене исламизације, зато у најстаријим слојевима културе нема трагова употребе шебоја у обреду, лустрацијама или заштити. Али је, без обзира на то, као веома цењена украсна биљка на Балкану у варошким срединама доспела и у поезију, у којој је донекле захваћена процесом ритуализације и у датом контексту асоцирана је с магијским деловањем.

За разумевање песме, односно њених варијантних кругова управо је и важан њен магијски код, и у вези с тим њен сватовски контекст извођења. За њу се, заједно с неколико ситуационо и функционално аналогних примера, у збирци Луке Грђића-Бјелокосића, каже: „ове пјесме пјевају се за цијело вријеме док су просиоци у кући“, што комплекс испитиваних варијаната, сада ван сваке сумње, спреже у оквиру обредно-обичајне праксе везане за брачну магију, која је некада морала бити веома важна.

На важност магијских знања и мађијања код склапања брака упућује чињеница да је за време венчања у Србији млада требало да у себи понавља све басме које зна, или барем да у цепу држи запис с басмама (према СД II 1999, 349). А у случају да се овако није "венчала са својим бајанљем", невеста је требало да на Ђурђевдан, пред излазак сунца, узме у руку девет гранчица са врбе и да каже: *Да се прими басма, као црвена врбица* (према СД II 1999, 349).⁴⁷ Другим речима, млада је садила врбу у земљу, што показује да је некада постојала веза брачне магије с аналогним текстом песме у којој је магијска садња доминантна радња. Овим је песма најдиректније "враћена" у обредно-магијски контекст из којег је исклизнула у неком превратничком тренутку, који је и био основни услов за заборављање њених превасходних функција и значења.

Сходно својој магијској и обредној функцији, песма се поентирано и завршава, како је и поменуто, извеснијим наговештајем хепиенда него претходне две: Ако ти никне жут невен, / Не вехни, драги, твоја сам; /

---

⁴⁷ Ђурђевдан је, иначе, празник на који се изводила љубавна магија по аналогји с ослобађањем плодотворних снага земље (Раденковић 1984, 94). А сам свети Георгије је могућа хипостаза Громовника (Раденковић 1984, 94). Љубавна магија везује се, између осталог, за Ђурђевдан (СД I 1995, 483).

Ако ти никне босијок, / Ето ме босе за тобом, што је и очекивано у брачној обредној пракси, у њеној конструктивној фази, о прошевини када се и изводила. И то девојци из песме даје могућност да отворено говори не само о својим осећањима, већ и о њиховим манифестацијама, што је потврђено у два завршна стиха који је изнова враћају етимологији звучања (и значења), средству интензивне хармонизације, чија се употреба до сада показала високо продуктивном.

Исто тако високо су продуктивни и императивни искази, паралелизми и набрајања, као и све условности њима експлициране или подразумеване, које се налазе у структури и семантици бајања⁴⁸ (односно представљају средства уз помоћ којих се остварује делотворност магије и њена су суштина⁴⁹), а који су у неком тренутку транспоновани и "транспортирани" у поезију. У њој, у њеним површинским слојевима зато настављају да се препознају само ти вербални трагови магије, док се акционални скривају и губе, али ипак не ишчезавају, већ сакривени постоје док је певања и док песма траје, што је уосталом овде и показано.

Литература

- Vošković-Stulli, M. 1967. *Narodna predaja o vladarevoj tajni*. Zagreb.
 ван Генеп, А. 2005. *Обреди прелаза*. Београд: СКЗ.
 Врчевић, В. 1888. *Помање српске народне свечаности*. Панчево: браћа Јовановић.
 Грђић Бјелокосић, Ј. [1896] 1985. *Из народа и о народу*, прир. Х. Крњевић. Мостар/Београд: Просвета.
 Давидовић, С. Н. 1884. *Српске народне пјесме из Босне*, по казивању своје жене. Панчево.
 Ђаповић, Ј. 1995. *Земља, веровање и ритуали*. Београд: САНУ.
 Иванов, В. В. и В. Н. Топоров. 1965. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*. Москва: Наука.
 Иванов, В. В. и В. Н. Топоров. 1974. *Исследования о области славянских древностей*. Москва.
 Jakobson, R. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
 Карановић, З. 1990. *Народне песме у Даници*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
 Карановић, З. 1996. "Митологија биља у српској народној лирској поезији, покушај анализе значења и функције биљке здравац". У *Mim*, Зборник радова. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
 Карановић, З. 2004. "Врт и функција биља и растиња у традиционалној српској култури". У *XVIII столеће, књига V*, ур. Н. Грдинић. Нови Сад: Друштво за проучавање XVIII века – Завод за културу Војводине.

⁴⁸ О томе је писао Р. Јакобсон (Jakobson, 1966, 80).

⁴⁹ Роман Јакобсон овакав вид организације песничког текста проналази у усменој и, касније, писаној књижевности (Jakobson 1966, 310-313).

- Карановић, З. 2009. "Ружа у српској традиционалној култури и народној поезији". У *Синхроничко и дијахроничко изучавање врста у српској књижевности II*, ур. Зоја Карановић и Ивана Живанчевић-Секеруш. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Kasirer, E. 1972. *Jezik i mit*, preveo: S. Marić. Novi Sad: Tribina mladih.
- Kevendiš, R. 1979. *Istorija Magije*, prev. Ž. Bogdanović. Beograd: Jugoslavija.
- Милићевић, М. Ђ. 1894. *Живот Срба сељака*. Београд: СКА.
- МНМ I 1987. *Мифы народов мира*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Момировић, П. 1936. Бајање у Јагодини и околини. *ГЕМ* 11.
- Раденковић, Љ. 1982. *Народне басме и бајања*. Ниш: Градина.
- Раденковић, Љ. 1984. Љубавна магија – симболика промене. *Расковник* пролеће 1984.
- Раденковић, Љ. 1996. – Љ. Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*. Београд – Ниш: Балканолошки институт САНУ – Просвета.
- Раденковић, Љ. 1996, 1. *Симболика света у народној магији јужних Словена*. Београд – Ниш: Балканолошки институт САНУ – Просвета.
- Rubić, S. i fra Nuić Anđeo. 1899. Duvno (Županjac). *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 4. Zagreb: JAZU.
- СД I. 1995. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* том II, ред. Н. Толстой. Москва.
- СД II. 1999. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* том II, ред. Н. Толстой. Москва: Инст. Славяноведения.
- СМ 2001 – *Словенска митологија*, ред. С. М. Толстој и Љ. Раденковић. Београд: Zepet.
- СМР 1998 – Ш. Кулишић, П. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: САНУ.
- СНП I. 1975. *Сабрана дела Вука Караџића IV*, Српске народне пјесме, књ. прва, прир. В. Недић. Београд: Просвета.
- СНП V. 1898. *Српске народне пјесме*, скупно их Вук Стеф. Караџић, књ. V, прир. Љ. Стојановић. Београд.
- СНПр I. 1973. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, књига прва, *Различне женске пјесме*, за штампу приредили Ж. Младеновић и В. Недић. Београд: САНУ.
- Софрић, П. 1990 [1912]. *Главније биље у народном веровању и певању код Срба*, према фотогипском изд. Београд: БИГЗ.
- Туцаков, Ј. и С. Кнежевић. 1960. Жене народни лекари и апотекари у Војводини. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, св. 27. Нови Сад.
- Чајкановић, В. 1994. "Речник српских народних веровања о биљкама". У *Сабрана дела из српске религије и митологије*, прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ.

Подаци преузети с интернета

http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD_%28%D0%B1%D0%B8%D1%99%D0%BA%D0%B0%29
<http://zacini.wordpress.com/2010/10/16/biljka-miloduh>

Zoja Karanović

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Mara, plow the planes – poetry, magic, ritual

Lyric folk poetry, which is based on archaic worldviews, often bases its origins on ritual and magic. Among the lyrics which "copy" and "comment on" the beliefs in certain properties of plants, one poem recorded by Vuk Karadžić has special significance. The poem tells of how a man, knowing about the special properties of flora and being versed in magic as a way of acquiring love in general, tries to cure his beloved from heartache and then lead her to fall in love with him, and ultimately, come and kiss him. A variant of this poem was also recorded and published by S.N. Davidović, and after him Luka Grđić-Bjelokosić, who classified it as a wedding song. The four variants of the poem in question which are the subject of the analysis are an example of transposition of magic into poetry. And while the surface layers contain verbal traces of magic, the traces of magical actions are present throughout the poem, as the analyses show.

Key words: Serbian traditional culture, herbs, lyric folk poetry, magic, ritual

Modèles, Marot, étendue – poésie, magie, rite

Le poème populaire lyrique, qui se construit sur des représentations archaïques du monde, fonde souvent ses origines sur le rite et la magie. Parmi les vers qui "transposent" et "commentent" les croyances en un pouvoir approprié des plantes, une place de choix revient à un poème de Vuk, où il est question de la manière dont un amant, connaissant les particularités mentionnées de la flore aussi bien que la magie comme moyens de conquérir l'amour en général, s'efforce de guérir son aimée des tourments d'amour envers un autre, puis de s'en faire aimer, et enfin, de l'inciter à lui donner des baisers. Ce poème a également été signalé, puis publié dans une de ses variantes, par S. N. Davidović, puis il a été édité par Luka Grđić-Bjelokosić, comme poème de nocces. Le poème mentionné, dans ses quatre variantes qui sont ici l'objet des analyses, est un exemple de la transposition de la magie en poésie. Et alors que dans ses couches superficielles se reconnaissent les traces verbales de la magie, les traces actionnelles continuent secrètement à exister tant que le poème dure, ce que ces analyses ont montré.

Mots clés: culture traditionnelle des Serbes, plantes, poème populaire lyrique, magie, rite

Primljeno / Received: 28. 06. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for Publication: 03. 08. 2012.